

Nagy Levente

Társadalmi fegyelmezés és/vagy kálvinista prozelitizmus

Néhány adat a fogarasföldi románok és a reformáció viszonyáról a 17. században

Az egyházi és társadalmi fegyelmezés hatásosabbá tételére vezették be már a 16. században a protestánsok az egyházi vizitáció intézményét. Az erdélyi fejedelmek a román püspökök kinevezésekor szinte minden alkalommal előírták, hogy azok kötelesek vizitációt tartani a joghatóságuk alá tartozó gyülekezetekben. Ennek ellenére egyetlen jegyzőkönyv sem maradt fenn arról, hogy az erdélyi román püspök vizitációt tartott volna. Csak azon esperességek esetében vannak adataink a vizitációkról, melyek a magyar püspök fennhatósága alá tartoztak. Vizitációszerű feljegyzések kezdetben az urbáriumokban bukkannak fel. A román papokra vonatkozó vizitációs jegyzőkönyvek és urbáriumok csak a fogarasi uradalom területéről maradtak fenn. Ennek magyarázata minden bizonnyal Fogarasföld (románul Țara Făgărașului) különleges státuszában rejlik.

Fogarasföldre jogi státuszát a 17. században a liber baronatusság intézménye határozta meg. Ez azt jelentette, hogy Fogarasföld földesura, aki a 17. században mindig az erdélyi fejedelem volt, teljes bíraskodási joggal bírt az uradalma területén élő jobbágyok felett. Emellett Fogarasföldre „olyan sajátos jogállású districtus, vidék, amely a középkorban megkezdődött fejlődési folyamat eredményeként »vármegyei jellegű« bírói-közigazgatási egységgé alakult, és amelyben a vármegye tisztjeinek bírói és igazgatási jogkörét a fejedelem által kinevezett kapitány/praefectus, illetve a neki alárendelt tisztek látták el”.¹

Egyházi jogi szempontból mindez azt jelentette, hogy az egyházkormányzati és szervezeti ügyekben a Fogaras mezővárosi református konzisztórium kizárólagos jogot gyakorolt, természetesen a fejedelem felügyelete mellett. A gyakorlatban ez azzal járt, hogy az uradalomban többségben lévő görögkeleti románok, valamint a sárkányi birtokon szép számban jelen lévő lutheránus szászok is a református konzisztórium alá tartoztak.² Bethlen Gábor és I. Rákóczi György Genadius, valamint Ilie Iorest vladikák joghatóságát kiterjesztette a három román fogarasföldi esperességre is. Később Geleji Katona István püspök azonban megpróbálta a fogarasföldi román esperességeket a vladika joghatósága alól kivonni, és a fogarasi magyar református főprédikátort a görögkeleti egyház

Nagy Levente (1967) – tanszékvezető egyetemi docens, ELTE BTK, Budapest, nagy.levente@btk.elte.hu

A tanulmány elkészítését az NKFI (OTKA) 111 871. sz. projektje támogatta.

¹ Fejér Tamás: *A fogarasi református eklézsia egyházi jogi státusa a 17. században*. Erdélyi Múzeum 74 (2012/3). 126. (A továbbiakban Fejér: A fogarasi.)

² Fejér: A fogarasi 126–127.

felügyelőjévé megtenni. E cél elérése érdekében szeretett volna a három román esperes fölé egy főesperest kineveztetni. Csulai György Gyulafehérvárról 1646. december 24-én a fogarasi főkapitánynak, Kemény Jánosnak írt levelében be is számolt a lehetséges jelöltekről: „Mi uram egyenlő akarattól az illyei [Marosilye] János papot, ki ugyan esperes is commendálnok oda Fogarasba, ugyan fogarasföldifi, ha reá venné magát, ahhoz bíznak, hogy reformációt tehetne, mivel értelmes ifjú ember, jó magyar, mind írni igen szépen tud magyarul. [...] Mást is tudunk, kit kegyelmed is ismer Amos János pap, ki Szatmár vidékin lakik, ki István pappal [minden bizonnyal az akkor erdélyi román püspök Simion Ștefanról van szó] az esperesség végett veszekednek vala. [...] Az szászvárosi Molodicz papról vala tavalyi esztendőben az emlékezet, ugyan be is vettem vala a keszét [?] de őkegyelmét nem igen szeretik, méltán is, mert igen állhatatlan ember és kevély szokású, avagy tisztesség kívánó, amazokat inkább javallanak. Immár kegyelmed beszélgessen velek, s az melyiket inkább akarják adjanak hivatalt neki.”⁷³

Nem tudjuk, mi okból, de Csulai jelöltjei nem arattak sikert a fejedelemtől, mert az 1647. május 21-én a berivoji István papot nevezte ki fogarasi főesperessé: „Noha annak előtte való időkben is Fogarasföldre, és azon lakó oláh papok az erdélyországi oláh püspök inspectioja alá nem voltak subjectusok, és azoktól dependentiájok nem is volt, az mint informáltattunk, ez liber baronatusságnak eleitől fogva való szabadsága is azt kívánván, mindazonáltal jó emlékezetű fejedelmünk idvözült Bethlen Gábor urunk s predecessorunk Genadi Görgy nevű oláh püspöknek hűséges magaviselését, s érdemességét tapasztalván, conferálta volt külön annuentionalis levéllel ez helyre való inspectiót is, úgy mindazonáltal az fogarasföldi esperesek állatásában és visitatiojokban, és egyéb igazgatásokban is fogarasi tisztviselőinkkel egy értelemből s consensibusokból is procedáljon. Az szerint conferáltuk mi is azelőtt Helias Jorest püspöknek, de az mely kegyelmességünket nem tudván megböcsülni, magát hivatalja rendi szerint viselni, több excessionis törvény szerint sententiában esvén, arestum alatt is volt, kit bizonyos conditiók alatt bocsátván el, egykor csak elszökött s az országból kibujdosott. Nem akarván azért mind az helynek szabadságára, s mind egyéb respectusokra nézve mostan más püspökség alá őket rendelni, praeficiáltuk Berivojon lakó István papot főesperesének az egész fogarasföldi papoknak, úgy hogy itt való tisztjeinkkel egy értelemből fogarasföldi espereseket, papokat és egyéb rendeket visitálhasson [...] az itt való magyar papokkal jó correspondentiát tartson, catechismusra s az Bibliára igazán s oláh nyelven tanítsa és taníttassa az embereket.”⁷⁴

A fogarasi román bojárok kiváltságaikat kezdetben a havasalföldi uralkodótól kapták, amikor Fogarasföldet mint hűbéri birtokot a magyar királyok a nekik hűséget és vazallusságot fogadó vajdáknak ajándékozták. A vajdák által adományozott bojárságot, miután Fogarasföld végleg visszakertült a magyar királyok, később pedig az erdélyi fejedelmek birtokába, a királyok és a fejedelmek elismerték. Mivel a havasalmi vajdák adományozási okleveleit nehéz volt nyomon követni, a 17. századra a bojári státusszal való visszaélés már-már ipari méreteket öltött, elsősorban a papok körében. Az urbáriumok és vizitációs jegyzőkönyvek arról tanúskodnak, hogy a fogarasföldi román papok legnagyobb hányada ugyan bojárnak mondta magát, de bojárságáról semmit sem tudott „producálni”, vagy amit produkált, azt az összeírók nem fogadták el hiteles oklevélnek. Így például a felsőucsbai Juvan és Barbat pápa 1640-ben egy „Thomori Pál neve alatt viasz pecsét és egy

³ Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára a Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága kezelésében (a továbbiakban Kv.NLt.) col. Kemény József, nr. 528.

⁴ Ana Dumitran: *Aspecte ale politicii confesionale a Principatului calvin față de români: confirmările în funcțiile ecleziastice și programul de reformare a Bisericii Ortodoxe din Transilvania*. Mediaevalia Transilvanica 5-6. (2001-2002/1-2) 158. (A továbbiakban Dumitran: Aspecte.)

subscriptio nélkül exhibealtatot semmire kellő” levelet mutatott be az összeíróknak. Az 1646-ban megismételt összeírásból megtudjuk, hogy a fejedelem nem fogadta el a Thomori Pál által kiadott boérságot igazoló okmányt.⁵

A fejedelmi kancellária még abban az esetben sem mindig fogadta el a bojárságot igazoló oklevelet, ha azt valamelyik havasalföldi vajda állította ki. Persze könnyen lehet, hogy az oklevelek nagy része hamisítvány volt. A szeszcsori Koman pópa esete azt bizonyítja, hogy a fejedelemi udvar komolyan vette a bemutatott okleveleket: magyar fordítást készíttetett róluk, és így könnyen meg lehetett állapítani azt, hogy mi is volt a valódi tartalma az oklevélnek. „Popa Koman, atyja Popa Radul házában lakik, ki in anno 1637 tempore connumerationis districtus terrae Fogaras [Fograsföldjének összeírása idején] sem papnak, se paraszt embernek nem találtatván, hanem bojárságot praetendálván producált ő is Vlad vajdától költ levelet oláhul, kit Csernátoni István által magyarra fordítván, ő Nagysága jobbágyi közé íratta, ut patet latius in urbario [lásd részletesebben az urbáriumban].”⁶

Az 1640. március 7-én készül urbáriumban Koman pópáról csak annyit olvashatunk, hogy az apja, Radul pópa meghalt, és így annak házában lakik. Ekkor még nem állította azt magáról, hogy bojár volna, és nem is mutatta be a Vlad vajdától származó kiváltságlevelét. Nehéz elképzelni, hogy ne akarta volna magát a bojári státuszba vétetni Koman pópa már 1640-ben, és ne mutatta volna meg az összeíróknak a Vlad vajda által kiadott oklevelet. (Az utolsó Vlad nevezetű havasalföldi vajda, Vlad Vintilă, 1532–1535 között uralkodott, előtte meg több mint egy tucat Vlad nevezetű vajdája volt az országnak. Véleményem szerint ez az oklevél nem létezett. 1646-ra viszont már megszületett mint hamisítvány. Koman pópa abban bízhatott, hogy a vizitálók nem tudják majd a cirill betűs román nyelvű levelet elolvasni, és így elhiszik neki, hogy az hiteles. Az 1647. június 3-án kiállított vizitációs jegyzőkönyv szerint – ekkor a vizitálók felügyelője, a későbbi erdélyi fejedelem, akkor épp fogarasi főkapitány, Kemény János volt – Koman pópa ugyan még azt állította, hogy bojár, de a Vlad vajdaféle oklevelet már nem mutatta meg a vizitálóknak.⁷

A két Rákóczi fejedelem idejében tartott urbáriális összeírások egyik célja az volt, hogy azokat, akik bojárprivilegiumukat nem tudják igazolni, letegyék a bojárságról (depositus), és jobbágy-szolgálatra kötelezzék.⁸ Az 1647. évi összeírás alkalmával 108-an tarthatták meg bojárságukat, a depositusok száma pedig 88 volt. Érdekesebb és egyben bonyolultabb a helyzet a papok esetében. 1647-ben 89 pap közül mindössze kilenc tudta igazolni bojárságát. Juhász István szerint ennek az volt az oka, hogy a „letétellel” fenyegetett bojárok arra törekedtek, hogy legalább a papi szabadságot megszerezzék. Egy esetet említ is Juhász, amikor egy bojár „a szükséges tanulmányok nélkül

⁵ „Popa Juon junior, paraszt funduson és örökségen vagyon. Popa Juon senior et Popa Opra Barbat, ezek mind ketten bojárságot is bírnak mind az falubeli, mezei és havasi örökségekben, producálván Thomori Pál neve alatt írt, pecsétes subscriptio nélkül való levelet, melyet annak előtte Opra Barbat és Koman Barbat depositus szabadosok is exhibeálván, ő Nagysága nem adott helyt neki.” Az 1646. április 10-én Fogarason kelt összeírás Veress Endre hagyatékában maradt fenn: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára (a továbbiakban MTAK), ms. 451, fol. 70–71.

⁶ MTAK, ms. 451, fol. 70.

⁷ „Popa Koman ugyan azon falu papja, az apja, az ősei is papok voltak. 12 esztendeje maga papságának pénzen vött funduson lakik, mint mondják bojársági hely volna, de semmit sem producál róla.” *Urbariile Țării Făgărașului*. Vol. I. Ed. de David Prodan, Liviu Ursuțiu, Maria Ursuțiu. Buc. 1970 (a továbbiakban Urbariile I.) 835, 756, 841.

⁸ A fogarásföldi bojárokról lásd David Prodan: *Din istoria Transilvaniei. Studii și evocări*. Buc. 1991. (a továbbiakban Prodan: *Din istoria*) 9–154; Antal Lukács: Țara Făgărașului în *evul mediu (secolele XIII–XVI)*. Buc. 1999. 111–120. A vizitációs jegyzőkönyv kiadása: Urbariile I. 830–841. A helyzet elemzése: Fejér: A fogarasi.

lett pappá”.⁹ Ez kétségtől logikus magyarázat, de figyelembe kell vennünk, hogy egy letett bojár, csak korrupció árán lehetett pappá: azaz meg kellett vesztegetnie a püspököt, hogy az felszentelje. Ez természetesen nem elképzelhetetlen, és minden bizonnyal volt is erre sok példa. Ennek ellenére Fogarasföld esetében nincsenek adatok arra, hogy a letett bojárok tömegesen váltak volna papokká. Márpedig ha ez megtörtént volna, akkor annak bizonyosan lenne valami nyoma. Juhász is csak egyetlen esetet tud erre felhozni, de szerintem az általa idézett szövegben nem arról van szó, hogy egy bojár pappá lett volna: „Besimbákon Popa Markul egy atyafiával együtt Popa Radullyal lakik egy élésen, örökségen, az apjokat Szojka Sztrezát akarják papi tisztéknek praetextusa alatt oltalmazni az szolgálatnak renditől, holott depositus emberek mind apjostól.”¹⁰ Szerintem itt arról van szó, hogy Sztojka Sztreza fiai, Markul és Raduly papok voltak, és így mentesültek a jobbágyi kötelezettség alól. A magyarázó szövegrész: „az apjokat Szojka Sztrezát akarják papi tisztéknek praetextusa alatt oltalmazni az szolgálatnak renditől” nem teljesen világos, de szerintem nem azt jelenti, hogy az apjuk valamikor bojár lett volna és később pappá lett. Csak annyi van szövegben, hogy Markul és Raduly papi tisztségüket felhasználva apjukat is mentesíteni akarták a jobbágyszolgálat alól. Céljukat nem érték el, mert az összeírók (Lészai István és Huszti Baltazár) úgy rendelkeztek, hogy „az papok, míg egy kenyeren vadnak ám paposkodjanak, de az apjok szolgáljon”.¹¹ Annak, hogy a vizitációk során szinte minden pap bojárnak mondta magát, nem az volt az oka, hogy a depositus bojárak pappá akartak volna lenni, hanem az, hogy a papok szerettek volna egyúttal bojárak is lenni. Mert igaz ugyan, hogy a 17. század közepére de jure már minden erdélyi román pap mentesült a jobbágyszolgáltatások alól, de facto azonban ez nem jelentett teljes nemesi szabadságot.

A 17. század második feléből (1662 után) fennmaradt egy névtelen feljegyzés a fogarasföldi román papok helyzetéről, melyben ez áll: „Fogarasföldi oláh papoknak és boéroknek Kemény János uram öngysága idejében így tudom állapotjok volt. Az oláh papoknak két esperesek volt, kiktől való dependentiájok a több oláh papoknak volt. Ezen oláh esperesek annuatim tartoztak adni tíz öreg tallérokat, szabadságában állván öngységának, kiket akart tenni, s meddig hatta egynek az esperességet viselni. Minden fogarasföldi oláh pap honoráriumot adott egy-egy köből gabonát öszszel, melyet az esperes adminisztrált. Az kik oláh papságra felszenteltettek, beállítatának (én uram úgy emlékszem reá) adtak öngységának honoráriumot, akár boér fia volt az, akár papé, tíz forint öpénzt, vagy azért újpénzt fl[orenum] 15. parasztból álló oláh papok kinek adták az honoráriumot nem tudom.

Boérok állapotja három karban volt: kinek ösrégi boéságok és armálisok volt, azok öngységától függvén, öngysága parancsolatjára hova kívántattak, fejedelem, országos, egyéb oly alkalmatosságokra való szolgálatokban expedálták, mások peniglen (úgy tudom) az udvarbírótól függettek. Az első két rendbéli boérok közül állított az fogarasi alsó székben tizenkét assessor boért, kik annuatim adtak honoráriumot (úgy emlékszem reá) két-két tallért. Az kománai és porumbáki udvarházokhoz is ezen féle boérok közül két-két boért. Ezek is honoráriumul (bizonyosan nem tudom) két tallért adtak-é, vagy kevesebbet.

Az plajásoknak az főkapitánytól volt függések, kiket hogy jobban vigyázhassanak a négy viceplajás boérokból vagy nemes emberekből állók voltak. Ezeknek állapotjokra Boér Miklós uram emlékezhetik jobban. Úgy tudom az havasokon való útokat őrizték, ha kik által akartak szökni,

⁹ Juhász István: *Hitvallás és türelem. Tanulmányok az erdélyi református egyház és teológia 1542–1792 közötti történetéből*. Kvár 1996. (a továbbiakban: Juhász: *Hitvallás*) 61.

¹⁰ Urbariile I. 832.

¹¹ Urbariile I. 832.

vagy hír nélkül ott jární, azokat megfogyán, minden marhájok kapitán uramnak végett [sic!uramra nézett?]. Gonosztevőket vigyáztak, azokat megfogyán, az paráznákkal együtt béhozták.

Bástyás darabontok úgy tudom harmincan vadnak, kik mikor az darabontságban béállanak, tartoznak tíz forint ópézn honoráriumot az főkapitánnak adni, kik is immunitásban megtartattak, míg szabadságban voltak, minden héten változván, harmadik hétre kerül az szolgálát.¹²

A feljegyzés már az I. Rákóczi György által bevezetett „reformok” utáni állapotot rögzítette. Mint említettem, Rákóczi legfőbb célja az volt, hogy azokat a bojárokat, akik nem tudták igazolni bojárságukat, a jobbágyi létbe sorolja vissza. Így a letett bojárok, mivel Fogarasfölde fejedelmi birtok volt, a fejedelem saját jobbágyaivá váltak. Legfontosabb kiváltságuk a bojároknak az volt, hogy ha személyükben nem is élveztek a magyar nemesekhez hasonló kiváltságokat, a birtokuk (a boér fundus) teljes immunitást élvezett. Ezenkívül a bojároknak jogukban állt jobbágyokat (*vecin*) tartani. A bojári státusz alacsonyabb rangú volt, mint a nemesség (számos olyan eset van, amikor a fejedelmek bojárokat nemesítenek meg), de magasabb rangú volt, mint a jobbágyág.¹³ A 17. század közepén mindenesetre akkora vonzerőt jelentett, hogy minden fogarasföldi román pap szerette volna magát bojárnak tudni. Még akkor is, ha ez számára a társadalmi presztízsen kívül szinte semmilyen anyagi előnyt nem jelentett. A fenti feljegyzés ugyanis azt bizonyítja, hogy a fogarasföldi papok kötelesek voltak megadni a „honoráriumot” akkor is, ha boérok voltak. A boérságból annyi előnyük származhatott, hogy birtokaik nem jobbágyteleknek (parasztfundus), hanem minden kötelezettségtől mentes bojári fundusnak minősültek.

A fogarasföldi urbáriális összeírásokból világosan kiderül, hogy a román falvakban papfőlöslég volt. Nem ritka az olyan falu, ahol három, sőt egy-egy helyen akár öt pap is szolgált. E jelenség magyarázata véleményem szerint abban rejlik, hogy a keleti püspöknek, a katolikustól eltérően, Erdélyben és Magyarországon nem volt rendszeres jövedelme. Bevétele csak azokból a birtokokból származott, melyeket a kolostor alapításakor az alapítók felajánlottak. Mivel ezeket a kolostorokat főleg olyan kenézek és vajdák alapították, akik nem tartoztak a mágnások közé, ezért nem tudtak nagy birtokokat sem adományozni a kolostorok javára. Éppen ezért a pravoszláv püspök jövedelmének nagy részét a papoktól szedett felszentelési, bérmaolajji, válóperi díjak tették ki. Nem csoda hát, ha a minél több bevétel reményében a püspök szinte mindenkit pappá szentelt, aki tudott valamivel fizetni. A sok üzletszerű papszentelés valóságos „papi proletáriátus” (Jancsó Benedek) kialakulását eredményezte, ami ellen minduntalan fellépett az országgyűlés és a fejedelem. Egy-egy faluban akár öt-tíz pap is volt egyszerre. Ezt a ruszinok az *ahány patakocska, annyi papocska*, míg a románok az *ahány lonka, annyi kereszt* („câte lunci, atâtea cruci”) közmondással fejezték ki.¹⁴

¹² MTAK, ms. 451, fol. 73-74. A szövegben emlegetett Boér Miklós azonos lehet az 1633-ból adatolt kománai birtok tisztartójával. Lásd Szádeczky Lajos: *Fogarasi történeti emlékek*. Erdélyi Múzeum. 9 (1892/10). 624. I. Lipót autográf aláírásával ellátott, latin nyelvű címereslevele, melyben Boér Miklósnak és családjának nemességét adományoz (Bécs, 1659. szeptember 15.): Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár (a továbbiakban MNL-OL) F 21 Armalea B Nr. 17.

¹³ Minderről lásd: Prodan: *Din istoria*. 70, 148–149.

¹⁴ Jancsó Benedek: *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota*. I. Bp. 1896. 566; Sztripszky Hiador–Alexics György: *Szegedi Gergely énekeskönyve XVI. századbeli román fordításban. Protestáns hatások a hazai románságra*, Bp. 1911. 30–31, 42.

Épp ezért az 1647. évi fogarasföldi vizitációt már kifejezetten azért tartották, hogy érvényesítsék az egy falu egy pap elvét.¹⁵ A papok letétele azonban teljesen ad hoc módon történt. A jegyzőkönyvben semmi nyoma annak, hogy ellenőrizték volna azt, hogy az, aki papnak mondja magát, valóban pap-e vagy sem. A letételekben sem lehet felfedezni azt, hogy a papok felkészültsége és tanultsága szempont lett volna. Néhányan ugyan megemlítették, hogy melyik vladika szentelte őket pappá, de a vizitátorok valójában nem kértek semmilyen okmányt, ami a papságot igazolta volna, ahogyan azt a bojári státus ellenőrzésekor tették. A jegyzőkönyvből az is kiderül, hogy a papi státus általában családon belül öröklődött, így valóságos papdinasztíák alakultak ki. A fiú apjától tanulta meg a szertartás elvégzését, a Miatyánkot, a Hiszekegyet és a Tízparancsolatot. Ennyiből állott a vizitált papok teológiai átlagműveltsége. Emellett általában „mediocriter” tudták olvasni a román és az ósláv (rác) szövegeket. A vizitált nyolcvankilenc pap közül egyetlenegy esetben jegyezték fel az összeírók azt, hogy a vizsgált személy tudott latinul. Ez sem gyakorló pap, hanem a sinkai pap (Popa Dobrul) fia volt, aki segédkezett gyengén látó öreg apjának a szertartás végzésében.¹⁶

Nem véletlenül kezdte tehát Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszony az 1657. április 2-án keltezett s a fogarasföldi román papoknak, az eddigieknél körültekintőbb, vizitációjára vonatkozó utasítását az alábbi szavakkal: „vénvén eszünkben, mely nagy és kiváltképpen való okai volnának a tudatlan és tanulni nem akaró oláh papok ez Fogaras földén az oláh nép vakságának, becsületes ahhoz értő szolgálkkkal tanácsot tartván bizonyos visitorokat rendeltünk.”¹⁷

A fejedelemasszony komoly és szigorú programot írt elő a vizitátorok számára. Évente legalább kétszer kellett vizitálni a román papokat. A papokat ugyanaz a bizottság vizitálta, mint az ugyancsak 1657-ben, szintén Lorántffy Zsuzsanna által alapított fogarasi román iskolát. A bizottság tagjai „a fogarasi ministerek és a consistorumbéli deákos értelmes, jó oláhu tudó két-három inspectorok, két-két mentől tudósabb bojérokkel és oláh prédikátorokkal együtt”.¹⁸ A bizottság minden tagjának jól kellett tehát tudni románul, mivel a fejedelemasszony különleges hangsúlyt fektetett a román nyelvnek az egyházi életbe való minél szélesebb körű alkalmazására: „Examinálják a papokat, mennyire való tudományok légyen az Isten könyvéből: Miatyánkat, Apostoli credót, Tízparancsolatot, a sacramentumoknak és egyházi fenytéknek rendelésit oláhu el tudják-e mondani, az hitágazatokat, avagy csak catechice tudják-é és értik-é, oláhu tudnak-é prédikálni, prédikálnak-é, ugyan oláhu minden naponként téznek-é könyörgéseket a beszerikában, vagyon-é Újtestamentumok, Psalteriumok, catechesisek, az mint Fejérvárott oláhu kinyomtatták; csak Szentírásból prédikálnak-é?”

¹⁵ „Az Önagsága kegyelmes parancsolatja szerint, egy faluban egy oláh papnak kelleitvén megtartatni” áll az összeírás végén. Kemény János mint fogarasi főkapitány pedig ezt a megjegyzést fűzte az összeíráshoz: „Az többieknek is examenjek lévén mind tudományok és egyéb állapotok felől; az egy-egy papot egy faluban az megirt mód szerint hadtuk meg.” (Urbariile I. 841).

¹⁶ „Sinkán popa Dobrul falu papja, Persányban bojérságot bír, de itt Sinkán paraszt funduson lakik, mindazáltal persányi bojérságáról sem producál semmit. Igen öreg ember, az írást nem igen látja már olvasni. Vagyon 40 esztendeje, mint mondják, hogy pap. Egyébíránt mind Credót, Decalogust, Pater Nostert tudja. Nőtlen fiával lakik, az jó deák, az oláh írást alkalmasint olvassa. Az urbáriumban is vagyon ilyen írás az apjáról, hogy az Evangéliumot nem exponálta volt, mivel azt fogta benne, hogy nem látja olvasni, az mostani felirt fia, kivel együtt lakik, akkor tanult, ez olvasta mindazáltal akkor is az Evangéliumot.” (Urbariile I. 837.)

¹⁷ Pokoly József: *A fogarasi egyházközség levéltárából*. Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár 8. (1910) 110. (A továbbiakban: Pokoly: A fogarasi.)

¹⁸ Pokoly: A fogarasi 116.

A bizottságnak ellenőrizni kellett azt is, hogy „az ifjú rendet, mind a két nemből mint tanítják, oktatják oláh nyelven a Miatyánkra, Credóra, Tízparancsolatra, a sacramentumok rendelkezéseire, amint a Szentírásban vagyon és elébb tovább catechesisre is”.¹⁹

A vizitációk alkalmával a híveknek a papról, a papoknak pedig a hívekről is véleményt kellett mondaniuk. Az 1647. évi vizitációhoz képest, amikor a vizitátorok egy-egy odavetett stat (marad-jon), vagy contribuat (szolgáljon, azaz megfosztassék a papi tisztségétől) megjegyzéssel intézték el a papok sorsát, a fejedelemszony által kiállított vizitációs utasítás sokkal megengedőbb. A papok letételét vagy megtartását nem ahhoz a korábban alkalmazott elvhez kötötte, hogy egy falu egy pap, hanem csupán a papok teológiai felkészültségéhez, és erkölcsös életéhez. Még abban az esetben sem fosztották meg papi tisztségétől a vizitáltat, ha nem mindenben tudott eleget tenni a fentebb idézett előírásoknak (tudja a legfontosabb keresztény szövegeket románul, tudjon prédikálni románul stb.) A büntetés csupán annyi volt, hogy „intsék meg kétszer-háromszor, ha szót fogadnak s igyekeznek öregbülni jóval [értsd tanulni]: jó, ha nem: a papságtól suspendáltassanak”. Ha a papi teendőit nem végezte rendesen valaki, avagy életvitelében kivetnivalót találtak a vizitálók, akkor azt előbb meg kellett inteni, „amennyiszer szükséges”, és csak abban az esetben kellett a papi szolgálatól megfosztani őket, ha „vakmerőségre vetik magokat”.²⁰

A vizitációs rendelet után egy nappal, 1657. április 3-án állította ki Lorántffy Zsuzsanna a fogarasi román iskola alapítólevelét és szabályzatát. A két dokumentum sokban összefüggött és kiegészítette egymást. Mindkettő egy átgondolt és jól kidolgozott civilizatorikus terv megalapozása volt. Az alapítólevelél a román anyanyelvi oktatás programnyilatkozata. A román tanító (oláh mester) köteles volt: „mind nagyot, kicsint az oláh ábécére, azok a betű szerint, a jó igazán való oláh írásnak, kiváltképpen pedig a Fejérvárat nyomtatott Újtestamentomnak, Psalteriumnak és catechesisnek olvasására; azután mindjárt és közben is tanítsa őket capita cathetica oláhuul, úgy mint Miatyánkra, Apostoli credóra, Tízparancsolatra, Keresztség és Úrvacsorája szerzésre, és az ecclesiái fenyték rendelkezéseire. Ennek felette az oláhuul való éneklésekre, a szerint, amint a karánsebesi és lugosi ecclesiákban (hoc addito, hogy oláh betűkkel kell leírni azokat), a catechesisre, az igazán való oláh írásra. [...] Az oláh templomban [...] szorgalmason eljárjon az egész scholával együtt és az oláhuul való éneklést a karánsebesi és lugosi ecclesiákban énekek szerint peragálja maga kántorkodván, vagy praecinálván. A rendszerint való mindennapi könyörgéseket is mentül hamarabb oláhuul fordítván (melyben éljen az jól oláhuul tudó embereknek segítségével is) maga mondja el az oláh templomban. [...] Mestert oláh falukban addig ki ne adjon, valamíg az oláhuul való olvasást, írást promte nem tudja, míg jól énekelni nem tud, az catechesist meg nem tanulja.”²¹

A papok műveltségi szintjét emelni, valamint a román reformáció védelmét volt hivatott szolgálni az a rendelkezés is, mely szerint Fogarasföldön csak az lehetett pap, aki elvégezte a fogarasi iskolát. Emellett a fejedelemszony határozottan megtiltotta azt, hogy „külvaló pap, mester Fogarasföldre jöhessen valamíg a fogarasi oláh scholában arra való találattik. Ha pedig ott nem leszen, Fogarasföldön valót fogadjanak, hogy valamint valamely észvesztő ne jöjjön közikben.”²² Az alapító okirat pontosan meghatározta a román iskolának, az ugyancsak a városban működő, magyar iskolához való viszonyát is: „Az oláh iskola mindjárt a magyar schola mellett legyen az nagy haszonért, úgymint jobb módjával való inspectióért, az oláh tanítványoknak magyarul való

¹⁹ Pokoly: A fogarasi 110.

²⁰ Pokoly: A fogarasi 111.

²¹ Pokoly: A fogarasi 114.

²² Pokoly: A fogarasi 115.

tanulásokért, a magyar deák írásnak is könnyebb megtanulhatásáért, értéséért, és viszont, hogy a magyar scholabéliek is, akiknek kedvek lészen hozzá, oláh szót és írást tanulhassanak.”²³

Többen hangsúlyozták azt, hogy az alapítólevél kifejezetten arra törekedett, hogy a román iskolamesternek megbecsült társadalmi státust teremtsen, és semmivel se legyen alárendeltebb, mint a hasonló helyzetű magyar iskolamesterek. Mind a magyar, mind a román iskolamester a fogarasi konzisztórium alá tartozott, és kinevezésüket a váruralalom urától (a fejedelem) és a fogarasi főkapitánytól kapta. Az 1657. évi alapítólevél szerint a román scholamester a fejedelemasszonytól évi 40 forint fizetést kapott, ugyanannyit, mint 1662-ben a fogarasi (magyar) főprédikátor. A román tanítónak az összes jövedelme azonban ennél jóval több volt, mert a fogarasi bojárok is tartoztak neki évi 50 forintot adni.²⁴ Összességében, tehát a román scholamester több mint kétszeresét kereste pénzben, mint a fogarasi első prédikátor, aki azonban a természetbeni juttatások révén nagyobb jövedelmű volt, mint a román mester.²⁵ Pedagógiai szempontból a román iskola a korabeli elemi iskola szintjének felelt meg, míg a magyar iskola, habár kezdetben hatszoptoros (évfolyamos) felsőfokú képzést is biztosító intézménynek tervezték, végül csak középfokú intézmény, a nagyenyedi kollégium partikulája lett belőle.²⁶ Az iskola az alapítólevél kibocsátása után nem sokkal már meg is kezdte működését: „Az oláh iskola kegyelmes asszonyom mindenképpen elkészült, de még az mestereknek ide való jüvetelét nem hallottam. Az iskoláról való instructiót az protocollumban is helyeztettem [...]. Kegyelmes asszonyom, ha az mester eljű béállítatik az scholában prédikátor uram ökegyelme tetszéséből.”²⁷

A vizitációra és az iskola alapítására vonatkozó rendelkezések igazi jelentősége akkor mutatkozik meg, ha figyelembe vesszük, hogy a korban az egész román nyelvterületen csak Erdélyben történtek kísérletek a román nyelvnek az iskolai oktatásba való bevezetésére. (Az alapító oklevélből sejthető, hogy Fogaras mellett Karánsebesen és Lugoson is működött még 1657-ben az 1582-ben már meglévő román elemi iskola.) A Kárpátokon túl ekkor kizárólag görögül vagy ósláv nyelven oktattak, azt is csak szporadikusan. A fogarasi román iskola egészen a 17. század végéig működött, és akkora híre volt, hogy még a román vajdaságokból is jöttek Fogarasra tanulni.²⁸

Az 1662. május 16-án kiállított oklevelében Apafi fejedelem Szilvási Mihályt nevezte ki a fogarasi román iskola mesterévé, a Lorántffy Zsuzsanna által előírt feltételekkel. 1675. március 1-én a Bornemissza Anna fejedelemasszony által kiadott vizitációs utasítás szerint ő vizitálta a fogarasföldi

²³ Pokoly: A fogarasi 113.

²⁴ Pokoly: A fogarasi 116; Juhász: Hitvallás 64; Szabó Emőke: *A fogarasi református partikuláris kollégium és diáktársadalma az 1639 és 1693-as évek között*. Neveléstörténet 3. (2006/1-2) 29 (a továbbiakban Szabó: A fogarasi); Fejér Tamás: *A fogarasi partikuláris iskola fejedelemség kori rektorai*. Erdélyi Múzeum 72. (2010/3-4). 130, 138-139.

²⁵ Ez minden bizonnyal feszültségekhez is vezetett a város román, valamint magyar prédikátorai és mesterei között. Apafi Mihálynak 1662. június 23-án a kolozsvári táborban kelt leveléből értesülhetünk is ezekről: a magyar ecclesia pástora, Szatmári Baka Péter tiltakozott az ellen, hogy a fogarasi románok újra akarják építeni az 1658. évi tatár betöréskor elégett templomukat, valamint, hogy a „tiszték” meg akarják változtatni „az oláh mesternek fizetését”. (Pokoly: A fogarasi 119, 127.)

²⁶ Szabó: A fogarasi 37.

²⁷ Boér István levele Lorántffy Zsuzsannának, Fogaras, 1657. június 28.: MNL-OL, E 190, 7248. sz., fol. 189r.

²⁸ Ezt bizonyítja a neamț-i (Moldva) kolostor egyik kéziratos szláv-román evangéliumában található, 1677. március 18-án kelt, bejegyzés is: „Sok fáradsággal írtam, amikor Fogaras földjén voltam, a magyaroknál, hogy mint grammatikus tanuljak, és abban a vesződésemben sokat írtam és befejeztem, én a coicen-i Jeremiás pap testvére, név szerint Jonásko, aki ezt az evangéliumot írtam.” (Idézi Juhász 1996. 151.) Fejér Tamás szerint az is elképzelhető, hogy Jonásko szerzetes nem a fogarasi iskolában, hanem a felsőszombatfalvi ortodox kolostorban tanulta a grammatikát. Fejér Tamás-Gábor: *Oktatási viszonyok Fogarason a XVII. században*. kézirat, PhD-disszertáció. Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Református Tanárképző Kar. Kvár. (A továbbiakban Fejér: Oktatási.) 2011. 209.)

papokat.²⁹ Három évvel később, 1678 májusában a fejedelemszöny elrendelte, hogy Szilvási a tudatlan román papok számára tartson „felzárkóztató tanfolyamokat”. Egyúttal azt is megtiltotta, hogy azok a papok, akik nem akarnak tanulni megvesztegessék Szilvási, aki viszont szabad kezet kapott az egyházi hivatal viselésére érdemes román papok és deákok kiválasztásában.³⁰ 1684. január 24-én a fogarasi románok és görögök iskolamestere a szevesztrényi Hangul pópa volt.³¹ Arról is van adatunk, hogy az iskola az 1690-es években még működött. II. Apafi Mihály az erdélyi Gubernium, valamint az erdélyi református püspök, Veszprémi István által Tordán 1694. október 10-én kiállított oklevélben megengedtetik a havasalföldi vajdának, Constantin Brâncoveanunak, hogy anyagilag támogassa a fogarasi román templom felépítését „a parókia és az iskola javára”.³² Bethlen Gergely, fogarasi főkapitány 1695. június 25-én a fogarasi egyházközösség gondnokai számára adott utasításának IV, VII, VIII, és XI. pontjaiban szó van az iskolamesterről is, ami szintén azt bizonyítja, hogy ekkor még létezhetett a román iskola, annak ellenére, hogy a szöveg végig egy iskolát emleget, anélkül, hogy pontosítaná, a magyar, vagy a román iskoláról van-e szó.³³

A román kollégák mindig ellentmondásos gyanakvással értelmezték Lorántffy Zsuzsanna iskolaalapítását. A huszadik század elején a balázsfalvi görög katolikus tanár, Ioan Rațiu „a legfontosabb korabeli művelődési intézményként” jellemezte azt.³⁴ Később azonban gúnyosabbá vált a hangnem: az erdélyi román iskolatörténetről monográfiát író Nicolae Albu szerint az iskola megalapításával „Lorántffy Zsuzsanna mesterien zseniális csapdát próbált állítani” a fogarasi románoknak, hogy

²⁹ „Az visitatiók alkalmatosságával visitatorok legyen Szilvási Mihály hívünk az esperesekkel és az fagarasi ecclesiából két böcsületes atyfiakkal, az oláh praedicatorok közül is hármat vagy négyet magok mellé vévén, kik esztendőben kétszer, alkalmatos időben Fagaras városában az visitatiot vagy cirkálást végben vigyék, hírt tévén annak idejéről mind az predicatoroknak, mind pengig az hallgatóknak, hogy jó alkalmatossággal az rendelt időre és helyre jöni érkezhessenek.” Bornemissza Anna utasítását közölte Fejér Tamás: *Bornemissza Anna fejedelemszöny 1675. évi rendelete és a fogaraszöldi román gyülekezetek*. Erdélyi Múzeum 75(2013/4). 60. (A továbbiakban: Fejér: Bornemissza Anna.)

³⁰ „Az Fogaras földi oláh papok dolgát is, most jobb rendben vöttük Isten dűcsőségére való épülésben is jobb módjok vagyon, magunk hasznát is nem néztük benne, rendeltük Szilvási uramot taníttatásokra, az kik tudatlanok, tégyen napot nekik az tanólasra; ha tanóltanak jó reménség alatt meghagyatassanak az kik pedig tanólni nem akarnak, nem pénzt kell rajtok venni, hanem tisztéköl hájítottassanak ki s menjenek elébbeni állapattjokra, az ki boér lészen szolgáljon úgy, az ki jobbágy, legyen jobbágy. Az esperesek, oláh papok és deákok dolga, mint hogy úgy szoktuk eddig is, az őkegyelme [a fogarasi várkapitány] és őkegyelme után Szilvási uram tetszéséből tettetődjenek, az kik arra valók lésznek; mivel őkegyelme s Szilvási uram tudja az kik arra alkalmatosok és tudósook.” (*Urbariile Țării Făgărașului*. Vol. II. Ed. de David Prodan, Liviu Ursuțiu, Maria Ursuțiu. Buc. 1976. 879.) Valószínűnek tűnik, hogy ennek a Szilvási Mihálynak köze lehetett ahhoz a Szilvási családhoz, melyre Sipos Gábor hívta fel a figyelmet. 1665-ben a felsőszilvási templomot Szilvási Bálint és felesége Csonakosi Zsuzsanna építtette, amint azt a templomban található korabeli magyar felirat is bizonyítja. A család egyik tagja, Szilvási János 1678. december 7-én iratkozott be az enyedi kollégiumba. 1682-ben a loasaf vladika ügyében folyó perben, tanúként ismét felbukkant egy bizonyos ifjú Szilvási Mihály, aki románul is tudott. (Talán a fogarasi Szilvási Mihály fia?) Ez az ifjabb Szilvási Mihály 1681. szeptember 21-én abszcribált a sárospataki–gyulafehérvári kollégiumban. A matrikula szerint később Dévára ment, hogy megreformálja a románokat. Sipos Gábor: *A reformáció tovább élése a hátszegi románok között. Europa-Balkanica-Danubiana-Carpathica* (az ELTE BTK Román Filológia tanszék Évkönyve) 2. (1995) 238. Lásd még: Ősz Sándor Előd: *Mócvideki reformátusok. Református mőcök? Adalékok a Zaránd vidéki reformátusság 17–18. századi történetéhez*. Református Szemle 100 (2007/4). 883. A felsőszilvási templom magyar feliratát közli: Adrian Andrei Rusu: *Citiori și biserică din Țara Hațegului până la 1700*. Satu Mare. 1996. 301.

³¹ A Hangul pópára vonatkozó forrás, mely a Brassói Nemzeti Levéltárban van, jelenleg hozzáférhetetlen a kutatás számára. Lásd Ana Dumitran: *Ipostaze ortodoxă – Religie reformată. Ipostaze ale identității profesionale a românilor din Transilvania în secolele XVI-XVII*. Cluj-Napoca 2004. 289; Fejér: Oktatási 207.

³² Ilarion Pușcariu: *Documente pentru limbă și istorie*. Vol. II. Sibiu 1897. 358–359.

³³ Pokoly: A fogarasi 139.

³⁴ Ioan Rațiu: *Învățătorii noștri din trecut și în prezent*. Foaia Scolastică 13(1911/20). 695.

azokat így csábítsa a kálvinizmusra.³⁵ A hangnem azóta szofisztikáltabb lett, de a mondanivaló nem sokat változott. Ovidiu Ghitta szerint az iskola „a vallási nevelés és az ifjúság felvilágosításának” az ellenőrzését szolgálta, és a fejedelmi politikának azt az irányát erősítette, mely a fogarasi román esperességeket a fogarasi konzisztórium alá rendelte.³⁶ Ebben azonban nem volt semmi különös, hisz Fogarasföld, mint már említettem, liber baronatus volt, ami azt jelentette, hogy minden felekezett – így nemcsak a görögkeleti, hanem a kálvinista és a lutheránus is – nem a saját püspöke, hanem a fogarasi konzisztórium joghatósága alá tartozott. Ma már vannak azonban román részről is józanabb hangok. Ilyen az Ana Dumitrané, aki szerint Lorántffy Zsuzsanna iskolaalapításának „jelentősége óriási, és nem mennyiségi és pedagógiai szempontból – hisz valójában nagyon kevés román részeseült az oktatás jótékony hatásából – hanem attól az apostoli aurától, mely a fejedelemasszony tettét bevonja. [...] A prozelita jelleg miatt hamar elfelejtették egyesek Lorántffy Zsuzsanna iskolaalapításának őszinteségét és nagyvonalúságát.”³⁷

Vajon mennyi valósult meg Lorántffy Zsuzsanna szép és nemes terveiből? Ha megnézzünk a majd' húsz évvel később, 1675. március 1-én kelt Bornemissza Anna fejedelemasszony vizitációs rendeletét, azt mondhatjuk, hogy nem sok. E rendeletben jórészt ugyanazok a problémák köszönnek vissza, melyeket az előző fejedelemasszony orvosolni szeretett volna. 1675-ben is vizsgálni kellett, hogy a papoknak „mennyire való tudományok légyen az Isten könyvéből? Miatyánkat, az Apostoli Credot, Tízparancsolatot, az sacramentumoknak és egyházi fenyteteknek rendelését oláhu el tudgyák-é mondani? Az hit ágazatokat, avagy csak chateketicé tudják-é és értik-é? Oláhu tudnak-é prédikálni és prédikálnak-é? És ugyan oláhu minden naponként tesznek-é a beszerikában könyörgést? Vagyon-é újtestamentumok, psálteriumok, chatekesisek az mint Fejérvárat oláhu kinyomtatták, csak Szentírásból prédikálnak-é?”³⁸

Továbbra is virágzott az üzletszerű papszentelés: „némelyek magok fejtől felkelvén elmennek és magokat papságra szenteltetik”, majd „magokat csak úgy utcunque beszínlették valamely falubéli papságra”. Még mindig sok olyan pap volt, aki nem román nyelven végezte a szertartást, részegen tanított, tiltott házasságkötést végzett, lopott, paráználkodott, orgazdaságot folytatott.³⁹ Míg Lorántffy Zsuzsanna idejében a vétkesnek talált papok esetében a pápi hivatal elvesztése volt a legnagyobb büntetés, addig Bornemissza Anna a vétkesek anyagi helyzetét nagyon érzékenyen érintő büntetéseket írt elő. Így például az, aki nem szabályos módon lett pappá, hanem csak „más úton magát beszénlené”, az őt befogadó faluval együtt köteles volt negyven-negyven forintot fizetni, melynek kétharmad részét a fejedelem, egyharmad részét pedig a román esperes kapta. A részegen tanító papnak büntetése először három, másodszor hat, harmadszor pedig tizenkét forint volt.⁴⁰

³⁵ Nicolae Albu: *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*. Blaj. 1944. 63. Albut Lázár Sándor fordításában idézem: Lázár Sándor: *Lorántffy Zsuzsanna fogarasi iskolája. = Erdély és Patak fejedelemasszonya, Lorántffy Zsuzsanna*. I. Szerk. Tamás Edit. Sárospatak 2000. 187. Ugyanitt Lázár más román kollégák fanyalgó véleményét is idézi az iskoláról.

³⁶ Ovidiu Ghitta: *Biserica ortodoxă din Transilvania (secolul al XVI-lea – a doua jumătate a secolului al XVII-lea) és Biserica ortodoxă din Transilvania la sfârșitul secolului al XVII-lea in Istoria Transilvaniei*. vol. II. (de la 1541 până la 1711). Coord. Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler, Magyarai András. Cluj-Napoca 373.

³⁷ Dumitran: Aspecte. 123.

³⁸ Fejér: Bornemissza Anna 60.

³⁹ Fejér: Bornemissza Anna 62.

⁴⁰ Ezek részletes felsorolását lásd: Fejér: Bornemissza Anna 61–62.

Ezen intézkedés meghozatalában a fejedelemszont nem a kálvinista prozelitizmus, hanem a társadalmi fegyelmezés és az egyház szervezeti megerősítésének a szándéka vezette. A fogarasföldi románok teljhatalmú kegyuraként sem akarta kálvinista módra átalakítani a románok egyházát, hanem a már meglévő román egyházat szerette volna rendszabályozni. Ennek legékezebb bizonyítéka a fogarasföldi románok viselkedése a katolikus unió idején. Az erdélyi kálvinista arisztokrácia, tartva az unió negatív következményeitől, 1698 áprilisában Bethlen Miklós követjárása révén kieszközölte, hogy a román hívek nemcsak a katolikus, hanem bármely más Erdélyben bevett vallás (recepta religio: kálvinista, lutheránus, unitárius) egyházával egyesülhetnek. Akik ezt megteszik, azok ugyanolyan kiváltságokba részesülnek, mint a bevett egyházak többi tagjai.⁴¹ Annak felmérésére, hogy erdélyi románok melyik recepta religióval kívánják magukat uniózni, 1699 októberében az erdélyi országgyűlés ankétot rendelt el,⁴² amelynek során minden erdélyi románt meg kellett kérdezni arról, hogy meg akar-e maradni régi vallásában, vagy akar-e csatlakozni valamelyik bevett felekezethez. Az országgyűlés tíz bizottságot állított fel, mindegyik bizottságban négy-négy tag volt, a négy-négy bevett vallásból.⁴³ A fogarasföldi helyetről készült jelentésben az áll, hogy az összes megjelent pap és világi személy egyértelműen arról nyilatkozott, hogy a régi görög rítusú vallásában akar megmaradni: „Mi az nemes országtul Barcaságon, Fogarasföldre, Háromszékre és Fehérvár vármegyének az erdön belül lévő részeire emittált, alább megírt személyek adjuk tudtára mindenkinek az kiknek illik per preasenti, hogy az méltóságos Regium Guberniumtul előnkbe adatott instructio szerint kimentünk az specificált helyekre, az patens mandatummal előnkben hivattunk minden embereket, valakik eddig az görög vagy oláh vallást tartották, és az instructio szerint elolvastuk előttük az őfelsége kegyelmes decretumát, kik mindannyian az régi görög vallásban megmaradtak, egyet is országban bevett vallások közül amplectálni [elfogadni, bevenni] nem akarnak. Az neveket ezen regestrum szerint mind béirtuk, az kik közülük írni tudnak, azokkal subscribáltattuk meg is pecsételttük, excepto Fogarasföldin az fogarasi, récsei és mondrai papokon kívül, több papok nem compareáltak, az mint az fogarasi tisztek testimonialisokból kiderül.”⁴⁴

⁴¹ Nicolaus Nilles: *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani. II.* Oniponte [Innsbruck] 1885. 194–195.

⁴² *Erdélyi országgyűlési emlékek.* XXI. Kiad. Szilágyi Sándor, Bp. 1884. (a továbbiakban EOE) 433–434.

⁴³ A bizottságok névsoraát lásd EOE. XXI. 430. A bizottságok tagjainak adott instrukció szövege: „Egy processusban az egyik főbíró egy assessorral, máshova más főbíró egy assessorral és a többiekben, kiben a viceispánok egy-egy assessorral, kiben két becsületes assessor vagy nemes ember menjenek ki és azokban a satiokban convocaltassanak az ott kívül való oláh papok és falubeliek minél felesebben és azok előtt olvastassék ez az ő felsége kegyelmes resolútiója és kérdeztessék meg nemcsak a papok, hanem a hallgatók is, hogy micsoda állapotban akarnak maradni, vagy melyik religióval akarják magokat uniózni, jelentvén a nemes ország (exceptis dominis catholicis qui in hac materia suum votum non dederunt [kivéve a katolikus urakat, akik ebben az ügyben nem szavaztak]) mostani conclusumát is, melyről ő felségét meg is akarja találni, amely ez, hogy mivel ő felsége más országiban is a papi rendet vagy clerust a terehviselésétől nem immunisálhatja, noha Erdélyben ugyan a pápista papok most nem adnak de ob respectum unionis valachicae [az oláh uniót betartva], míg ez a portio idő tart, lehetetlen, hogy ők immunisok lehessenek, akármelyik recepta religióval uniózják magokat, hanem a békességének idejében élhetnek azzal a szabadsággal, melyet az unió hoz magával; addig is pedig, és azután akármikor is a dominis terrestriseknek [földesuraknak] való türhető honorarium adástól és a maradékok [az az a román papok fiai] a jobbágságtól meg nem menekedhetnek, minthogy a már recepta religioikon lévő papok maradéki is a hazának ő felségétől confirmáltatott törvényei és eddig való szokása szerint, azzal, hogy az apjok pap volt, abból fel nem szabadulhattak.” Egyetemi Könyvtár, Bp. (a továbbiakban EK) Coll. Hevenesiana, 24. fol. 119.

⁴⁴ Lásd az 1699. november 20-án Kézívsárhelyről Geréb János, Gidófalvi Gábor, Draut György, Johannes Barberinus, Szentmártoni István, Cserey János és Rozgonyi Mihály által aláírt jelentést: MNL-OL, F 46, 1699/599. sz., fol. 37.

A fenti nyilatkozatot Fogarásföldön 530 világi és mindössze három pap fogadta el. A papok alacsony száma feltűnő.⁴⁵ Ennek minden bizonnyal az lehet a magyarázata, hogy a katolikus unió legfőbb szervezője, Baranyi László jezsuita, amint tudomást szerzett a kérdezőbiztosoknak kiadott instrukcióról, feleletül gúnyos conceptust állított össze, aminek eredményeképpen az uniót elfogadó Athanasius püspök körlevélben szólította fel a román papokat, hogy ne jelenjenek meg a kérdezőbiztosok előtt. Menjenek csak ki a főbírák, ispánok, assessorok, írta Baranyi, „mert azok mind haereticusok”, ezért majd őket „infascinálják” [megbűvölik, elvarázsolják] a románok. Egyébként Baranyi szerint a jus canonicum és a Szent István-i dekrétumok értelmében a bizottságnak nem is lenne joga a román papokat összehívni, akiknek így nem is kötelessége ott megjelenni: „Az oláh papokat convocáltassák, nagy suppositum [csalárdság], hogy jussok vagyon a convocatoria, tehát nem is tartoznak compareálni [megjelenni a román papok] ezt bizonyítja a jus canonicum, ezt parancsolja Szent István király Decret. lib 1. c. 2. item Decret. lib. 2. c. 2 et 3. Ezekben a privilégiumokban mind részesítette őfelsége az oláh papokat, ergo kálvinista papot nem citálhatnak, tehát ha a kálvinistákkal uniálták volna magokat az oláhok, őket sem citálhatnák, tehát most sem, mivel velünk uniálták magokat.”⁴⁶

A fenti adatokból egyértelműen kiderül, hogy a fogarásföldi román hívek nagy számban azt nyilatkozták, hogy meg akarnak maradni régi pravoszláv hitükben. A papok viszont épp ellenkezőleg. Az, hogy jelentős részük nem jelent meg a kérdezőbiztosok előtt, azt jelenti, hogy inkább hallgattak az uniót elfogadó Athanasiusra, és ezáltal ők maguk is hajlottak az unióra. Kivételt csak a már említett fogarasi, mondrai és récei pap jelentett, akik viszont nem fogadták el a katolikus uniót, és a görög rítus megtartása mellett nyilatkoztak. Fogarásföld esetében joggal várhatnók el, hogy majd fél évszázad alatt a Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszony által alapított román iskola megerősítette a kálvinizmust a fogarasi románok között. Mégis ennek épp az ellenkezője történt. A műveltebb román réteg, a boérok közt semmilyen nyomát nem találjuk annak, hogy közeledtek volna a kálvinizmushoz. Hiába járatták gyerekeiket a kálvinista iskolába, ez a vallásgyakorlás terén semmilyen nyomot sem hagyott életükben. Egyetlen pap vagy világi személy sem nyilatkozott úgy az ankét során, hogy a kálvinistákkal szeretne uniálni. Jól érzékeltetik ezt a helyzetet a fogarasi kapitány (Boér Simon) és testvére, Boér József (fogarasi alkaptány) Baranyinak írott levelei. Boér Simon beszámolója szerint a fogarasi boérok katolikus uniáltatása zavartalanul ment végbe, annak ellenére, hogy, mint fentebb láthattuk az 1699. évi ankét során amellel nyilatkoztak – legalábbis azok, akik egyáltalán hajlandóak voltak megjelenni a bizottság előtt –, hogy a régi görög vallásukban akarnak megmaradni: „a fogarásföldi boérság eddig in schismatismo volt, munkálkodtam benne, hogy az igaz

⁴⁵ Íme az erről szóló jelentés: „Nos infra scripti attestamur per praesentis: hogy a nemes országtól Fogarásföldre rendeltetett commissáriusok az oláh papok dolgából prima novembris érkezvén be Fogarásban az méltóságos Regium Guberniumtól adatott patens mandatummal az egész fogarásföldi oláh papokat és hallgatójokat conducaltatvan usque ad 4um diem praesentis elvárakoztanak ökegyelmek de az oláh papok mi oktul viseltevén nem compareáltak, hanem csak a fogarasi, mondrai és récei papok, a többi contemnálván az patens mandatumot semmiképpen compareálni nem akartanak. Az falusi hallgatók többire minden faluból hol többen s hol kevesebben az őfelsége parancsolatját látván compareáltak amint a méltóságos Regium Guberniumtól kiküldetett tekintetes nemzetes commissariusok bona fide christiana fogják referálni az egész munkát. Melyről adjuk mi is ez testimonialisunkat fide mediante, subscriptionk és pecsétünk alatt. Datum Fogaras die 4 9bris 1699. Hévízi István fogarásföldi törvényszék hites assessorja; Fogarasi Sz. János, fogarasi felső törvényszék hites assessorja; Marcsinyay ifjú Boér János, fogarásföldi boérság főhadnagya; Ács János, fogarásföldi nemességnek főhadnagya; Maxai János.” (MNL-OL, F 46, 1699/599. sz. fol. 2.)

⁴⁶ EK, Coll. Hevenesiana, 24, fol. 121. Baranyi elég sajátosan értelmezte Szent István törvényeit, mert a megadott helyek alapján nehezen lehetett azt bizonyítani, hogy a biztosoknak nem lett volna joguk összehívni a román papokat.

hütre hozhassam őket, aminthogy Isten munkámot megáldotta, mennyi házas személy ígirtte rá magát a megtérésre, arról kegyelmednek regestrumot küldöttem, már ezeknek papok kellenek, bár csak kettő volna, aki őket tanítaná, ez az magok kívánságok, az fiokat sem adják többé az kálvinista iskolában, hanem a miénkben. [...] Az oláh papokról azt írhatom kegyelmednek, szóval unitusok voltak, de nem valósággal. [...] Csak assistentiám legyen s bár csak két pap jőne ide olyan, a ki oláhu tudna, kitalálom én az mesterségit s megbizonyítom két esztendőre, téríték meg kétezer embert.”⁴⁷

Ha kétezer nem is, de 1702. október végére 21 pap és 434 világi személy aláírásával igazolta, hogy „egyáltalában pápistákká lesznek”. A világiak emellett „compromittálták arra magokat, hogy fiokat ezután nem a kálvinista iskolában, hanem a pápistában taníttatják.”⁴⁸

A fogarasföldi románok tehát, szinte ellenállás nélkül, rekordidő alatt fogadták el a katolikus uniót. Ez nemcsak azt jelenti, hogy nem alakult ki körükben öntudatos kálvinista réteg, hanem azt is, hogy a kálvinista fejedelemszponzorok által bevezetett reformok, paradox módon, épp a katolikus uniót segítették elő, hisz az egyházfegyelem terén megreformált görögkeleti egyház könnyebben be tudta fogadni a katolikusok felől jövő újabb reformokat, szemben az erdélyi román egyháznak azon részével, mely mereven elzárkózott a reformoktól és így megmaradt a keleti ortodoxia mozdulatlanóságában.

Social Disciplinisations and/or Calvinistic Prozelitism. Some Data on the Impact of the Reformation on the Romanians in Fogarasföld (Țara Făgărașului, Fogarascher Land) in the 17th Century

Keywords: reformation, calvinian prozelitism, Fogarasföld, social disciplinisation

In the paper, the author describes the ecclesiastical relations of the Romanians in Fogarasföld (Țara Făgărașului, Fogarascher Land) in the 17th century. It analyzes primarily the urbarial conscriptions made during the reign of the two Rákóczi princes. The purpose of the conscriptions ensues was to ensure that those who can not certify their noble privileges (the status of boyar) should be obligated to deposit (depotus) and they should be forced into serfdom. Besides these, it is clear from the conscriptions that in the Romanian villages there was a surplus of priests. It is not unusual for a village where three or even five priests served in one place. In order to settle the situation, György I. Rákóczi ordered the canonical visitation that in every village there may be only one priest. The author also describes the history of the Romanian school in Fogaras, founded by Lorántffy Zsuzsanna, and he presents the role of social disciplinisations of this school, and of the canonical visitation.

⁴⁷ Boér Simon levele: Fogaras, 1702. október 10.: Ana Dumitran: *Unirea cu Roma în Țara Făgărașului în lumina unor noi documente*. Studia Universitatis Babeș-Bolyai Series Theologia Graeco-Catholica. 46. (2001/1) 127–128. (A továbbiakban: Dumitran: Unirea.)

⁴⁸ Boér József jelentése Baranyinak, Gyulafehérvár 1702. október 31. Vö. Dumitran: Unirea. 130.